

A MAGYAR NÉPI MŰVELTSÉG HÉTKÖZNAPI ÉS

ÜNNEPI ARCA PAP GÁBOR

Boldogfa(j)i templom a mi házunk lehetne,
benne való oltár mi asztalunk lehetne,
misemondó ruha mi abroszunk lehetne,
benne való kelhe mi poharunk lehetne,
benne való ostya mi kenyerenk lehetne.
Rét ökor, régi törvén, haj, regü rejtem!

Boldogfai regősének

Gyűjtötte: Vikár Béla, 1900

Lejegyezte: Bartók Béla

Feltételezésünk szerint a magyar népi műveltség három nagy emlékcsoportja – az épületek éppúgy, mint az öltözékek, illetve a „készségek” – *egyszerre* tölt be *használati* és *rituális* szerepkört. A kétféle funkció sem elvileg, sem gyakorlatilag nem választható el egymástól. Más szóval ez azt jelenti, hogy minden parasztház egyszersmind elemi fokozatú *szentélynek* is tekinthető, minden étkezés elemi *áldozati rítusnak*, minden „cifra” suba vagy szűr *szertartási díszruhának*, (1. kép) és minden „készség” – *rituális kelléknek*. Ha nem ez utóbbiak köréből válogatjuk hozzájuk az analógiákat, sohasem fog megvilágosodni előttünk „díszítményeik” képi mondandója.

Magától értetődik, hogy a XX. század mértéktelenül túlspecializált életvitelének áldozata, a mai átlagpolgár, nehezen tudja elképzelni, hogyan is „működhet” egy ilyen töménységi fokú társadalmi képlet. Sőt, még azt is vonakodik elfogadni, hogy ilyenfajta társadalomszerveződési modell egyáltalán létezhetett valaha a világon. A tamáskodás érthető, de sajnálatunkra nem tudjuk akceptálni. Annyi bizonyos, hogy aki ezen a szemléleti gáton nem tud átvergődni, az kevés haszonnal fogja forgatni ennek a könyvecskének a következő lapjait.

Más megközelítésben vizsgálva a kérdést, azt tapasztaljuk, hogy népi műveltségünk körében a *társadalmi lét* főbb ritmusképletei mindig szorosan kapcsolódnak *természeti* előképeikhez, amint arra szép példákat kínálnak az *égbolt-köpeny* különféle szintű alakváltozatai a *körhintától* a *kerektemplom* át a *subáig*. A körhinta közvetlen összefüggését a napi-évi fénymozgásokkal, illetve az ezek ütemezésében kibomló társadalmi szerepkör-kínálattal nemcsak a mi túlcicomázott búcsúi forgószínpadaink igazolják, de a különböző földrészekon különböző korokban felbukkanó ábrázolások és tárgyi emlékek is, amelyek tetemes térbeli, illetve időbeli távolságok ellenére is meglepően hasonló képet mutatnak. Szinte hihetetlen például, hogy a jelenkori mexikói idegenforgalom egyik legismertebb látványosságának, az *El Tajinban* rendszeresen előadott, köztudottan a Nap égi mozgásait megelevenítő „repülő”-játéknak nemcsak a spanyol hódítás korából találjuk meg a részletes ábrázolását (a krónikás „volantum ludus” néven tartotta számon ezt a játékot), hanem ott is, ahol a legkevésbé várnánk: a bronzkori Skandináviában, sziklarajzon.

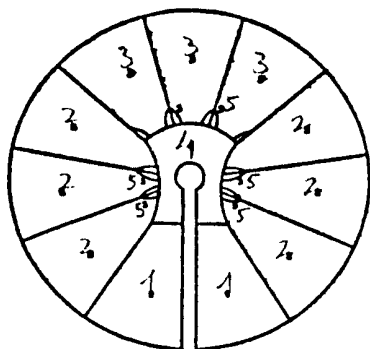
1. kép: A két „szakrális” öltözék: a suba és a cifraszúr (Györffy I. nyomán)

Ha az ilyen szerkezetekkel, szertartásokkal, illetve ábrákkal modellezett fény-körjáratot közvetlenebbül kívánjuk tanulmányozni, akkor ezt a célt a „sötétkamra”-elv érvényesítésével érhetjük el a legkielégítőbben. Ilyenkor természetesen ajánlatos, hogy a „kamra” külalakja maximális izomorfiát mutasson a vizsgálni kívánt fényforrás eredeti – Földünkről megfigyelhető – pályagörbéjével. A körhinta kötele az ilyen kerektemplom-belsőben azután a szűk ablaknyílásokon bejutó vékony fénysugárra cserélődik át, s a kötél végén utazó személyt most a fénysugár által alkalomról alkalomra telibe talált figura – a templomfalra már eleve e mozgás ritmusában felfestett (vagy ha szobrászati alkotásról van szó, felhelyezett) „szent”-alak – fogja helyettesíteni. Hogy a szakrális terek mennyezetei – a belső-ázsiai jurttaktól az indián tipiken át a keresztény templomokig – minden korban és kultúrában többé vagy kevésbé hangsúlyozottan az égbolt képei (azaz a szó szoros értelmében is *mennyezetek!*) voltak, arra nézve konkrét, sőt itt-ott akár még írásos bizonyítékok is fellelhetők. Bennünket azonban most nem ezek érdekelnek elsősorban, hiszen – mint már annyiszor hangsúlyoztuk – nem arra vagyunk kíváncsiak, hogyan működtek az ilyen, fényjárás szerint eligazító szentélyek, hanem arra, hogy miképpen *működhetek!* Ennek felderítéséhez pedig elegendő a saját vallomásuk.

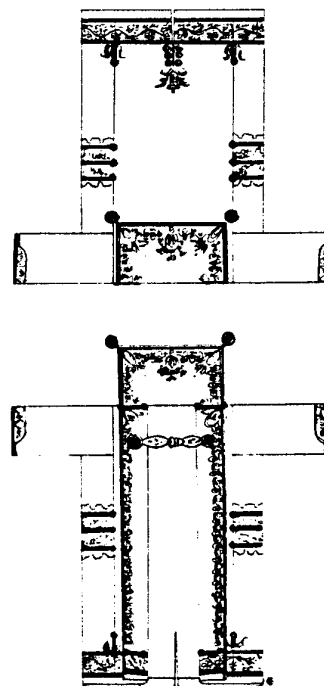
Ránk ugyan „népinek” nevezhető kerektemplom-mennyezet sajnálatos módon egy sem maradt (legfeljebb a *magyarszezsődi* szentély, reformáció-kori képjeivel, adhat némi fogalmat ilyenek egykori létezéséről), mindamelllett különböző korokból és művelődési körökből vett analógiákkal nagy mértékben valószínűsíteni tudjuk, hogy ezek az építészeti-társzművészeti egységek ugyanúgy „negatív” (mintegy belülről láttatott) megfelelői lehettek a kerek „alaprajzú” ünnepi öltözeteknek, esetünkben a subának, mint ahogy a keresztény szentély-terek általában negatív megfelelői a hozzájuk illő fő szertartási öltözeteknek, a *casulának*. (Mint ismeretes, ez utóbbi ruhadarabnak az olasz elnevezése maga is erre a kapcsolatra utal, amennyiben magyarra fordítva annyit tesz, hogy „házacska”, „házikó”.)

Hogy a magyar kerek suba a szó szorosabb értelmében is szertartási öltözéknek tekinthető-e vagy sem, azt adatok híján ma már aligha lehet minden kétséget kizáróan eldönteni. Annyit tudunk csak biztosan, hogy ahol és ameddig viselték, ott és addig feltétlenül *ünnepi öltözéknek* számított! Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk – utaltunk már rá! –, hogy a népi műveltség körében az „ünnepi” és a „hétköznapi” foglalatosságok között korántsem olyan éles a határvonal, mint a (bér-) rabszolgaságra alapozott társadalmi formációkban – inkább csak lépték-különbségekről beszélhetünk a két kategória között –, így kérdésünk végül is nem tűnik túlságosan jelentősnek.

Hogy mégis felemlítettük ezt a lehetőséget, annak más az oka. Ahogyan a *suba* szabásmintája szabályos körtemplom-alaprajzot állít elénk (2. kép), úgy a másik jellegzetes ünnepi viseleté, a *cifraszűr* a *négyszögletes szentélyzáródású, háromhajós, kereszthajós bazilika* meglehetősen pontos alaprajzát idézi (3. kép). A nyugati homlokzat főkapuja, az oldalhajók mellékbejáratai, a kereszthajó „vak” végződése (a szűr uja köztudomásúlag vakon, azaz zacskószerűen végződik!), a szentélyt a hajótól elválasztó „diadalív” – mind-mind a maguk helyén és szerepkörében jelölődnek. A szentélynek megfelelő csuklya-rész, hímzett díszítményeivel, még az oltárt is megidézi. (Figyelemre méltó, hogy a reformáció hazai fellegvárának, Debrecennek – egykorú nevén: a „kálvinista Rómának” – a cifraszűrein ez a részlet következetesen elmarad, a szentély kiürül; ez a felekezet, mint ismeretes, nem használ oltárt szertartásai során!) Ha visszahajítjuk a csuklyát, úgy, amint azt a „normális”, hétköznapi viseleté megkívánja, még az altemplom is bevetül az alaprajzba.

2. kép: Kecskeméti suba szabása 12 bőrből: 1. eleje, 2. oldala, 3. hátulja, 4. válla, 5. nyaktoldás. (Magyarság Néprajza)

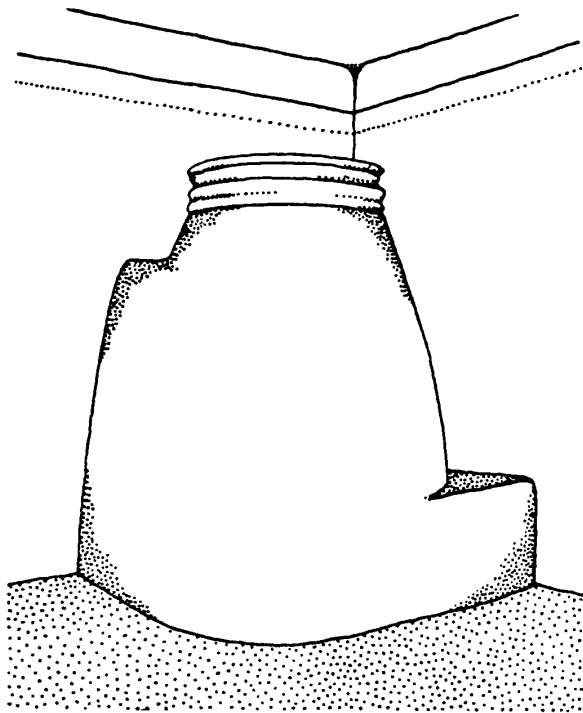
3. kép: Nagykunsági cifraszűr előlázatban, felhajtott csuklyával és hátnézetben (Gervers-Molnár V. nyomán)

Mindezek után talán meglepően fog hangzani, ha kijelentjük: amennyiben csakis ennyit vagyunk képesek (vagy hajlandók) észrevenni a természeti és társadalmi ritmusok szoros belső összefüggésrendjéből, akkor még akár a véletlen furcsa játékát is emlegethetnénk a fenti esettel kapcsolatban. (Bár azért az ilyen „véletlenekkel” jobb csínján bánni!) A szembeszökő analógia-sorozat azonban nem ér véget itt. A hagyományos magyar parasztház *konyha-pitvar* együttese, a kettő között szükségképpen kialakuló „diadalívvel”, rajta a tányérok kötött elhelyezésű és díszítményanyagú füzérével, egészen messzemenő

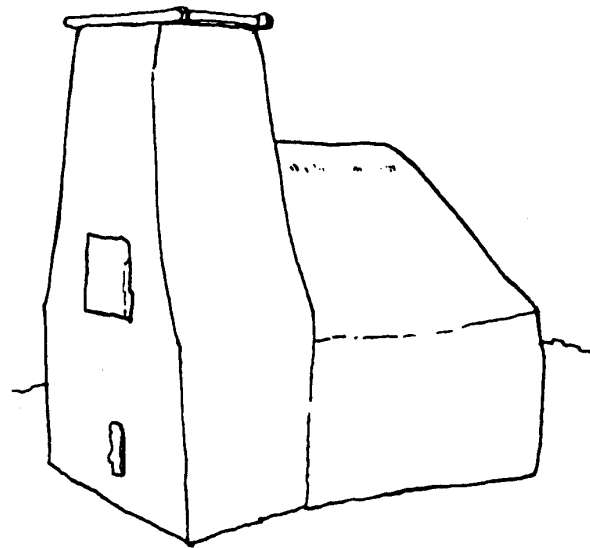
megfelelést mutat a legegyszerűbb (kétsejtes) keresztény templomtípus *szentély-hajó* együttesével, a kettő között ugyanúgy szükségszerűen kialakuló diadalívvel, rajta az ugyancsak kötött elhelyezésű és „díszítményanyagú” tányérokka: a meghatározott szentekhez tartozó dicsfény-korongokkal. Ez utóbbiak kiképzése eredetileg mindig homorú volt, s minthogy rendszeresen aranyozták őket, akár csak mázas parasztányérjaink, ezek is alkalmasak voltak arra, hogy *homorú tükrökként* működjenek, s ily módon nagy pontossággal tájékoztassanak a rájuk eső fény mindenkori irányáról, beesési szögéről stb.

Hogy a konyha-szentélyben álló *szabadtűzhely*, amelyen nemcsak főztek, de tálaltak is, mind szerepére, mind külalakjára nézve az *oltár* egyenértékűjének tekinthető, azt a fennmaradt képi dokumentumok számbavétele után, úgy hisszük, nem kell hosszasan bizonygatnunk. Mindenesetre nem árt tudnunk, hogy az asztal és az oltár lényegi azonosságáról a népi műveltség találós kérdés formájában is megemlékezett. „Négy lába van az ótárnak, mindennap réjta áldoznak, mi az?” – így a kérdés. A válasz pedig: „Asztal”. De nem csupán így, szavakban fejeződik ki ez a szoros összetartozás a két fogalom között, hanem az élet mindennapi menetében, gyakorlatilag is. Az *étkezés* ugyanis ebben a műveltségi közegben a szó legszigorúbb értelmében véve is *szertartás*. Előtte-utána imádkoznak (vendégül hívják az Istenséget, más szóval *áldoznak* neki!), ami pedig az ima-keretben napról-napra lezajlik, az maga a legtipikusabb (elemi szintű) *transzfiguráció*: az átlényegítés minimális mozzanata. Ami az evés előtt valami *más*, tőlünk idegen anyagféleség volt, az a megevés által átlényegül a mi testünk-ké-vérünk-ké – *emberszabásúvá válik*. Egészen drasztikusan kifejezve: ami eddig *nem én* voltam, az innentől fogva *én* vagyok!

Mindezt nem csupán azért érdemes megjegyeznünk magunknak, mert így válik érthetővé a konyha és a szentély, továbbá a bennük föllelhető fő szertartási kellékek, az oltár, illetve az asztal (szabadtűzhely) alapvető egylényegűsége, amely külalakjuk és használati módjuk nagyfokú hasonlóságában manifesztálódott számunkra, hanem azért is, mert csak így tudjuk belátni, mi indokolhatja az ún. „lakoma”-jelenetek rendkívül magas arányszámát a pásztorfaragások, illetve az egyéb népművészeti termékek díszítményanyagában. Minden valószínűség szerint *áldozati lakomák* ábrázolásáról lehet szó ezúttal is – még az első, az „életképi” jelentésszinten is! –, akár csak az ókori-középkori analógiák esetében, amelyek ugyancsak feltűnően nagy számban maradtak ránk a legkülönbélebb kultúrák festészeti-szobrászati hagyatékában. Mindenesetre remélhetőleg óvakodni fogunk most már attól, hogy ezt a figyelemre méltó emlékcsoportot a magyarság istencsapásszerű nagybendőjűségével magyarázzuk, mint ahogy népművészetünk némely fogadatlan prókatorai ezt még ma is gátlástalanul megtehetik.

4. kép: Boglya- vagy banyakemence, Mezőberény
(Sabján T. nyomán)

5. kép: Külső kemence-„tűszentély”, Bezsényidülő,
Kiskunság (Kunkovács L. nyomán)

Ám ha a konyha-pitvar együttes és a „klasszikus” (már az őskor kései szakaszában is kimutatható) szentély-hajó együttes lényegi egyenértékűségére felfigyeltünk, akkor az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy ebbe az analógia-sorba harmadikul önként kínálkozik – fentebb már elemzett „alaprajza” okán – a cifraszűr *csuklya-köpönyeg* együttese. Márpedig ha a parasztház e központi fekvésű és jelentőségű részének a szűr a „mini”-változata, akkor a másik „szertartási” ruhadarabnak, a subának is joggal kereshetjük az alaki-funkcionális megfelelőjét a ház belsejében. Nem kell sokáig keresgelnünk: az alföldi háztípus ún. *banyakemencéje* (4. kép) az elképzelhető legtisztább analógiát szolgáltatja hozzá. Ez lenne hát a subához tartozó szenthely, a kerektemplom „mini”-modellje. Tűszentély ez is, akárcsak a cifraszűr „szentély”-részének megfelelője, a konyha, s valóban, mindkettőnek megvan a legkisebb – most már valóban egységnyinek tekinthető – önálló alakváltozata a hazai népi építészeti emlékanyagban: a kör alaprajzú, illetve a „hosszházas” *szabadtéri tüzelőhely*. (5. kép).

Ha még egy pillantást hajlandók vagyunk áldozni népi műveltségünk két „hosszházas” alaprajzára, a konyha-pitvar együttesére, illetve a cifraszűrre, akkor az is nyomban világossá válik előttünk, hogy e mögött a formáció mögött általánosabb érvényű valóságfedeztetet kell gyanítanunk, mint a banyakemence-suba páros által képviselt kúpos alakzat mögött. Ez utóbbi megtalálható ugyanis a szűr alaprajzában, a „vak” ujjvégzódések díszesen kivarrt kerek „rózsái” képében, de a szűr bonyolultabb körvonalrajzát hiába keressük a suba-alaprajzban. Úgy látszik, *magasabb rendű hierarchiát* képvisel tehát a szűr-forma, mint a suba-forma, ami mindenesetre abban a közismertnek tekinthető művészettörténeti tényben is megerősítést nyerhet, hogy korai körtemplomaink jelentős számban beépültek hosszházas építészeti rendszerekbe, míg fordított esetről nincs tudomásunk, és elvileg is nehezen lenne elképzelhető. Mindez talán nem egészen jogtalanul indíthat bennünket olyan feltételezésre, hogy ha a suba (körtemplom, körhinta stb.) alaprajzában, illetve felépíttségében egyfajta „Madonnaköpeny” képletre ismertünk rá

(erre, a Szűz-minőség egy sajátos megnyilatkozására utalhatna eszerint a kemence „banya” jelzője is!), akkor a szűrében olyan rendszer viselkedéssémáját gyanítsuk, amely az előbbihez képest hierarchikusan magasabb rendűnek tekinthető. Ilyen pedig a mi közvetlen környezetünkben, a Szűz (csillagkép) irányából ható elementáris vonzás-köteghez képest, egyetlenegy adódhat: maga a századvégünk természettudományos világképében végső entitásként számon tartott *teljes Univerzum*.

Amit a kétféle szertartási színhely, illetve a hozzájuk tartozó kétféle szertartási öltözék „képes beszédjéből” erre a „teljes Univerzumra” vonatkozóan kiolvashatunk, az nem csekélység; és máris elmondhatjuk: ha egyáltalán érdemes odafigyelni ezeknek az „ócska kacatoknak”, ezeknek az „elavult maskaráknak” az itt-ott már alig érthető, de folyamatosan és makacsul sugárzott vallomására, akkor elsősorban éppen az ilyenfajta tanulságok miatt érdemes. Eszerint az utóbbihoz (a „mindenséghez”) képest a – „felülnézetből” rózsának, koszorúnak, egyszerűen kör alakúnak, „oldalnézetből” viszont bojt-, konty-, illetve kúp-alakúnak adódó, „kívül” fehérnek és hidegnek, „belül” ellenben feketének és forrónak mutatózó, belsejében „életet” (kenyeret) érlelő – Szűz-hatáskomplexum úgy viselkedik, mintha valamiféle, alapvetően *páros természetű (két-állapotú) fekete lyuk* lenne az „őskepe” és egyben legmarkánsabban közegjelző „címere” a valóságidézésnek mindenfajta – direkt vagy indirekt jelöléssel élő – szintjén.

A másik, nem kisebb horderejű felismerés magára a „szűr-univerzumra” vonatkozik. Ha ezt a modellt hitelesnek fogadjuk el – NB.: a népművészet képes-szöveges „vallomásaiban” eddig még nem sikerült csalást vagy hazugságot kimutatnunk! –, akkor az általunk, földi nézőpontból képletezhető mindenség alapvetően „*kétszer görbült*” karakterű kell, hogy legyen. A kétféle görbület tengelye merőleges egymásra és nem egyforma hosszú; a „hajtogatás” műveletének gyakorisága (és ebből következőleg a szerepe, jelentősége) sem egyforma a két esetben. A két „fekete lyuk” (másként fogalmazva: a két különböző időfázisban tetten ért egyetlen „fekete lyuk”) mindkét fajta művelet során lényegében változatlanok (invariábilisnak) mutatkozik. Magasabb rendű (emberi) élet csak a „kettős görbületű” rendszerben képzelhető el, a „fekete lyuk” legfeljebb alacsonyabb rendű formációk (tartálékoló jellegű) megőrzésére szolgálhat. Az emberi minőség legmagasabb fokú megnyilatkozási módja a „kisebb tengelyű” (másodfokú) hajtogatáshoz kötött: a szellemiség szférája, az *értelmes emberfő* túlnő az elsődleges, hétköznapi használatú hengerpalást szintjén, és csak a „csuklya” felhajtása (másodfokú hajtogatás) révén kerülhet közvetlen kapcsolatba a szűr-univerzum anyagi valóságával. (Egyébként csupán tudomása lehet róla!) Ezek az esetek a mindennapi valóságban jobbra veszélyhelyzetekben (konkrétan: viharok esetén) adódnak elő. Egy-egy ilyen „viharnak” az univerzális léptékű megfelelőjére egyelőre nem tudnánk minden szempontból kifogástalan megjelölést javasolni, de biztosak vagyunk benne, hogy ilyen igenis található, és előbb-utóbb meg is fog kerülni.

Ha most már cifraszűrünk „világmodelljével” azt a kérdést szegezzük szembe, hogy miképpen is vált hát visszaolvashatóvá ez a „végső” üzenete a használó közösség – szűkebb értelemben a szűr viselője – számára, akkor legkézenfekvőbb analógiául ezúttal az iszlám kultúra *imaszönyeg*-modellje kínálkozik. Amint az *metszetét* adja az imádkozás építészeti környezetének, addig a mi cifraszűrünk, mint láttuk, az *alaprajzát*. Amazzal szembe kell fordulnia a hívőnek az áhítat perceiben (rátérdelevén a homlokával kell érintenie!), a miénkbe *bele kell öltöznie*. Ez a világmodell körülöleli, magába foglalja, óvja, melengeti viselőjét, és egyben méltóságot is ad neki. Egyszerűen: *definiálja!* A nép gyermeke (a közösség embere) beléje öltözve ismerhet csak rá igazabb önmagára: *természeti és egyszersmind társadalmi meghatározottságára* – emberi méltóságára.

Hivatkozott irodalom

Gervers-Molnár Veronika: The Hungarian Szűr. An Archaic Mantle of Eurasian Origin. History, Technology and Art – monograph 1. Royal Ontario Museum, 1973.

Györffy István: Alföldi népélet. A magyar néprajz klasszikusai. Gondolat, Bp. 1987.

Kunkovács László: Lacikemence, kerekől. Művészet 1975/6. sz., 24–26. o.

Magyarság Néprajza (A) I. kötet. Bátky Zsigmond: Építkezés; Györffy István: Viselet. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp. é. n.

Marosi Ernő: Magyar falusi templomok. Építészeti hagyományok. Corvina, Bp. 1975.

Pap Gábor: Képkerekek – életkerekek. Művészet 1977/3. sz., 22–25. o.

Pap Gábor: „Das Weltall sei dein Mass”. („A mindenséggel mérd magad”. Számvetés a magyar építészet szellemi tartalékaival). Archithese 3/87., 1987. május–június, 10–13. o.

Sabján Tibor: A búbos kemence. Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp. 1988.

* * * * *

Aki magát nem a saját mulandóságában, nem a saját személyében és nem a saját testiségében tekinti, az ismeri az élet igazságát.